

Mateja Medved

Univerzitetna diplomirana zgodovinarica, študij zgodovine zaključila leta 1998 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Muzejska svetovalka od leta 2002 je zaposlena v Muzeju Velenje.

O PROSVETNEM DRUŠTVU ŠMARTNO PRI VELENJU IN DRUŠTVENEM PRAPORU

Ključne besede: Prosvetno društvo Šmartno pri Velenju, Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino v Velenju, Bralno društvo za gornjo Šaleško dolino, Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino v Velenju, Karel I. Adamovich de Csepin, bralna društva, čitalnice

Uvod

O čitalnicah in bralnih društvih, tudi v Šaleški dolini, je bilo v preteklosti že veliko napisanega. Zelo podrobno je o tej temi pisal Lado Planko, ki je v svojem članku Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960 bralna društva in čitalnice predstavil kot temelj modernega knjižničarstva v dolini. Članek je bil skupaj z drugimi prispevki o knjižničarstvu objavljen v zborniku ob 75-letnici Knjižnice Velenje z naslovom Knjižnice na Šaleškem. Kronološki pregled 140 let organiziranega knjižničarstva na Šaleškem, v katerega je vključena tudi zgodovina čitalnic in bralnih društev, je podal tudi Ivo Stropnik,

o zgodovini šaleških čitalnic pa sta v svoji raziskovani nalogi Bralna kultura v Šaleški dolini, s podnaslovom Kontinuiteta institucij nosilk bralne kulture, pisala tudi Aleksander Debelak in Alen Marinović iz OŠ Bratov Mravljak Velenje. Delo je nastalo pod mentorstvom profesorice Tadeje Rudolf.

Usodo tudi bralnih društev med drugo svetovno vojno pa je podal dr. Milan Ževart v članku Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi.

Društva

V prvi polovici 19. stoletja je na Slovenskem kot delu takratne Avstrije navkljub političnim razmeram, ki jih je diktiral čas t. i. Metternichovega absolutizma, nasprotujoč svobodnemu združevanju in izražanju mišljenja, začelo opazno naraščati število najrazličnejših društev. Marčna revolucija oziroma čas po njej sta ta razvoj za nekaj časa zavrila, s ponovno uvedbo ustavnega življenja leta 1860 pa se je javno življenje postopoma sproščalo in društvena dejavnost se je ponovno razcvetela. K temu je zlasti pripomoglo sprejetje liberalnejših zakonov o društvenem pravu in pravice do združevanja novembra 1867. Poleg že obstoječih društev, v katerih je število članov strmo naraščalo, je nastala vrsta novih društev, ki so na Spodnjem Štajerskem vse bolj dobivala nacionalni predznak. Med čisto slovenskimi društvi so bile izjemno pomembne čitalnice, ki so do konca leta 1867 nastale v večini mest in trgov Spodnje Štajerske in so igrale pomembno vlogo pri krepitvi slovenske nacionalne zavesti tako med meščanstvom kot tudi na podeželju. Čeprav so bila ta društva nepolitična, so vse bolj posegala tudi v politično sfero,¹ v kateri je v obdobju od 1868 do 1871 igralo pomembno vlogo tudi t. i. taborsko gibanje z zahtevami po jezikovni enakopravnosti in uresnitvi programa Zedinjene Slovenije.

¹ Janez Cvirn, Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880), v: Zbornik Janka Pleterskega, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 143–151.

Čitalniško gibanje v Šaleški dolini

Po letu 1860 je na Slovenskem nastopila doba čitalništva in čitalnice so postale žarišča slovenskega kulturnega, pa tudi političnega življenja. Društveno življenje Slovencev je postalo živahno zlasti v okviru čitalnic, ki so nastajale v mestih, trgih in manjših upravnih središčih, ter bralnih društev, ki so nastajala po manjših krajih in vaseh. Njihov namen je bil podoben namenu čitalnic: izobraževati ljudstvo, za kar so pripravljali t. i. bésede, prireditve z govori, predavanji, deklamacijami, glasbenimi in pevsкими nastopi ter gledališkimi igrami. Številne so imele urejene knjižnice, v katere je prihajalo tudi dnevno časopisje. To je bil privlačen in zanimiv cilj tako za meščanstvo in inteligenco kot tudi nižje plasti slovenskega naroda. Prva čitalnica v tej dobi je bila Slovanska čitalnica v Trstu, ustanovljena januarja 1861, sledila ji je mariborska Narodna čitalnica in avgusta istega leta ljubljanska, 1862 celjska, medtem ko je bila med vaškimi čitalnicami prva ustanovljena v Šentvidu pri Ljubljani avgusta 1866. Vplivale so na razvoj slovenske kulture, iz čitalnic so izšle številne knjižnice, godbe, orkestri in druge politične in kulturne organizacije.

Čas zadnje četrtine 19. stoletja je tudi v Šaleški dolini zaznamoval nastanek prvih bralnih društev in čitalnic. Prva čitalnica v Šaleški dolini je svoje delo začela leta 1882.² 3. septembra 1882 je bila v Družmirju v gostilni Pri basistu, ki je bila v lasti tamkajšnjega župana Mihe Tajnika, ustanovljena Šaleška čitalnica. Kot piše L. Planko, je postal njen prvi

² Že pred tem letom je bilo v dolini nekaj farnih in šolskih knjižnic, t. i. bukvarn, o delovanju katerih ne vemo skorajda nič, nedvomno pa so predstavljale temelj za razvoj javnega knjižničarstva in bralne kulture v Šaleški dolini. Ena prvih takih bukvarn je delovala v Šoštanju. O tem je v časopisu Šolski prijatelj (str. 16) z dne 10. januarja 1854 poročal šoštanjski učitelj Pater Musi, ki se tu imenuje »knjižnik«, torej knjižničar, in sicer: »*O veliki gospej, t. j. 15. velikega serpana t. l. smo našo bukvarnico otvorili.*«. Ker je časopis izšel januarja leta 1854, dogodek pa je bil avgusta, je bukvarna svoje delo začela očitno leta 1853 in ne leta 1854, kot navajajo številni avtorji. Pomislek, da je do sedaj navajana letnica 1854 napačna, je ob priložnosti podal Lado Planko.

predsednik Ivan Vošnjak, ki je bil ob deželnem poslancu dr. Šucu tudi govornik na ustanovni prireditvi, na kateri je poudaril narodnobudno in narodnoobrambno vlogo čitalnice. Njeno odprtje je privabilo skoraj tisoč ljudi, ki so prišli tudi iz drugih delov Slovenije, in več kot sto se jih je tisti dan tudi včlanilo. A po mnenju Planka kasnejše delovanje čitalnice ni teklo tako gladko, saj je Slovenski gospodar konec leta 1899 poročal, da je čitalnica »začela novo dobo svojega delovanja«. Omenjajo se dramski, pevski in tamburaški odsek, ki da bodo priredili mnogo veselice in drugega. Leta 1906 naj bi se taista čitalnica preselila v Šoštanj in tu je od 24. aprila delovala z imenom Bralno društvo Družmirje. Njen sedež je bil v stavbi današnjega Kajuhovega doma, tedanjega hotela Avstrija. V času med obema vojnoma je hotel nosil ime Jugoslavija in tu je društvo delovalo do leta 1924.³

Šaleški čitalnici so sledila še bralna društva drugod po dolini. Dobro desetletje kasneje, leta 1893, je svoje delo pričelo Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino, leta 1897 Katoliško bralno društvo Sv. Martin na Paki ter leta 1905 Bralno društvo Št. Ilj pri Velenju. Tega leta je pričelo delovati tudi Slovensko katoliško društvo v Šmartnem pri Velenju kot naslednik dobro desetletje prej ustanovljenega kmečkega bralnega društva.

Bralni društvi sta delovali tudi v Zavodnjah in Škalah.⁴

Kmetско bralno društvo za gornjo Šaleško dolino

Zgledu Šaleške čitalnice so v Velenju leta 1893 sledili z ustanovitvijo Kmetijskega bralnega društva za gornjo Šaleško dolino. Sedež društva s čitalnico in prostorom za hranjenje knjig, sem pa so prihajali tudi časopisi, je bil na domu

³ Lado Planko, Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960 (dalje L. Planko, Knjižnice), v: Knjižnice na Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009, str. 34–35.

⁴ Prav tam, str. 35–38.

velenjskega skladatelja Frana Koruna Koželjskega. Ta je bil kot član celjske čitalnice in kapelnik celjske narodne godbe eden od pobudnikov ustanovitve društva tudi v domačem kraju.⁵ Slavnostno ustanovno dogajanje se je odvijalo na vrtu Korunove gostilne 29. junija, »na praznik sv. Petra in Pavla po poldanski službi božji«. Prvi govornik je bil predsednik snovalnega odbora – velenjski zdravnik Franjo Skubic, ki je govoril o pomenu bralnih društev, kot drugi pa je nastopil velenjski župan Vinko Ježovnik. V vodstvo društva so bili izvoljeni: kot »prvomestnik« Skubic, njegov namestnik je bil Vinko Ježovnik, za blagajnika posestnik v Št. Janžu na Peči (danes Vinska Gora) Matevž Lah – Tonič, za tajnika Zmagoslav Zakošek ml., poleg teh pa še šest odbornikov iz občin Velenje, Št. Janž na Peči, Št. Ilj pri Gradiču itd. Ustanovitev društva so pozdravili predstavniki bližnjih bralnih društev, v imenu Šoštanjske čitalnice pa je govoril predsednik Ivan Vošnjak. Igrala je društvena godba pod vodstvom Frana Koruna Koželjskega.⁶

O delovanju društva ni veliko podatkov, časopisna notica iz novembra 1905, ki poroča o obnovitvi delovanja bralnega društva in imenovanju novega vodstva, pa poroča o »večletnem spanju«.⁷ 9. januarja 1898 je v Korunovi gostilni sicer potekal še redni občni zbor Bralnega društva gornje Šaleške doline.⁸

⁵ Prav tam, str. 35–36.

⁶ Prav tam, str. 35–36 in Slovenski gospodar, letnik 27, št. 30, 27. 7. 1893, Dopisi: Iz Gornje Šaleške doline, str. 248.

⁷ Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905, Novice iz Šaleške doline – Velenje, str. 3.

⁸ Aleksander Debelak in Alen Marinović, Bralna kultura v Šaleški dolini. Kontinuiteta institucij, nosilk bralne kulture. Mladi raziskovalci za razvoj občine Velenje (dalje A. Debelak, A. Marinović, Bralna kultura), Velenje, 1994. Priloga: Kopija vabila na redni občni zbor Bralnega društva gornje Šaleške doline, 1898.

Slovensko katoliško izobraževalno društvo Šmartno pri Velenju

Delovanje društva je počasi zamrlo vse do jeseni 1905, ko je bilo njegovo delovanje obnovljeno, in sicer naj bi pod novim vodstvom delovalo kot izobraževalno društvo za gornješaleško dolino. Na občnem zboru 22. oktobra si je odbor zastavil plan delovanja, ki je predvideval ureditev oziroma dopolnitev nekdanje knjižnice, ustanovitev deških in dekliških izobraževalnih pododsekov, redna mesečna predavanja tako v Velenju kot v sosednjih vaseh, društvo pa naj ne bi skrbelo le za izobrazbo, temveč tudi za »pošteno« zabavo. Za ta namen so predvidevali nadgraditi že obstoječi tamburaški zbor, razmišljali pa so tudi o ustanovitvi pevskega zbora.⁹

Tudi društvena kronika poroča, da je Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Šmartnem pri Velenju imelo svoj ustanovni občni zbor 22. oktobra 1905 pri Ivanu Lahovniku, po domače Košineku. Za predsednika so izvolili šmarškega kaplana Maksa Goričarja, podpredsednik je bil Jožef Jan, tajnik pa takratni »odgojitelj« v »Graščini velenjski« Vladimir Pušenjak, ki je na občnem zboru govoril o pomenu bralnih društev. Kot odborniki so nastopali Peter Spital, Gregor Goršek, Jožef Meža, Rok Pak ter Mihael Trnek. Nadalje kronika navaja, da prejšnje društvo ni zapustilo nobene imovine z izjemo nekaj starih letopisov Slovenske Matice in koledarjev Mohorjeve družbe, mize v prostorih mežnarije ter omare, ki se je nahajala pri Andreju Hudoverniku in so jo tamburaši uporabljali za hranjenje instrumentov. Novi društveni prostor je bila sedaj soba mežnarije pod kaplanijo, ki jo je odstopil šmarški župnik Fran Saleški Cizej, ena prvih dejavnosti, ki se je je društvo lotilo, pa je bila obnova in nadgradnja društvene knjižnice. V okviru društva je že leta 1906 kratek čas delovala dekliška zveza pod vodstvom predsednice Roze Lempl. Dekleta, ki so se zbirala vsakih štirinajst dni na eno- do dvournih shodih s poučnimi predavanji in deklamacijami, so se

⁹ Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905, Novice iz Šaleške doline – Velenje, str. 3.

zaradi prostorske stiske kmalu prenehala srečevati, vendar je bilo kasneje, sklepajoč po časopisnih objavah, delovanje šmartinske dekliške zveze obnovljeno. Leta 1906 je društvo pripravilo tudi že gledališko predstavo z naslovom Sv. Neža. Prva uprizoritev je bila 16. septembra 1906 kar pod župnijskim kozolcem.

Zaradi neprimernih prostorov, ki so oteževali društveno dejavnost, se je društvo kljub ponudbi župnika Cizeja, da lahko v društveni prostor preuredijo poslopje župnijske sušilnice sadja oziroma »pajštve«, odločilo za nakup svojega zemljišča in začelo graditi društveno stavbo. Po nakupu oziroma zamenjavi zemljišča, saj so želeli, da je v bližini cerkve, so gradnjo začeli jeseni 1908. Poleg prostovoljnih prispevkov, tudi v materialu in delu, so za ta namen pri Mariborski posojilnici najeli posojilo, za pomoč pa so se odločili obrniti tudi na širšo slovensko javnost. Spomladi 1909 so za časopis Slovenski gospodar napisali pobudo, v kateri je odbor predstavil takratne nacionalne razmere v Šaleški dolini, ki naj bi se ravno z dejavnostjo katoliškega izobraževalnega društva ponovno obrnile v korist Slovencev. Ne le v Šoštanju, ki je bil tedaj po besedah pisca popolnoma v rokah nasprotnikov slovenstva, tudi v Velenju se je med prebivalstvom krepila nemška usmerjenost, mdr. tudi z ustanovitvijo nemške šole in gradnjo t. i. nemške hiše (Deutsches Haus).¹⁰ Poslanec dr. Karel Verstovšek je zagotovil tudi pomoč Slovenske krščanske socialne zveze.¹¹

Društveni dom je bil odprt 15. avgusta 1910, potem ko je prvo odprtje 15. oktobra 1909 preprečilo okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu. Razlog naj bi bila griža, ki je razsajala,

¹⁰ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 20. Poziva v časopisu Slovenski gospodar nisem zasledila, se pa v časopisu Slovenski gospodar v prvi polovici leta 1909 javljajo krajše notice o poteku zidave društvenega doma in seznami darovalcev v materialu in delu. Ti so bili zabeleženi tudi v društveni kroniki. Novi prostori naj bi omogočili mdr. tudi ustanovitev velenjskega Orla, medtem ko je orlovski telovadni odsek v Škalah deloval že od konca maja tega leta.

¹¹ L. Planko, *Knjižnice*, str. 39.

*Društveni dom
(hrani Muzej
Velenje)*

vendar je bilo odprtje novega društvenega doma eden redkih dogodkov, ki je bil v tistem času odpovedan, nemoteno so potekali tako sejmi kot tudi šolski pouk. Tudi intervencija poslancev dr. Korošca in dr. Verstovška ni bila v pomoč. Nacionalne razprtije pa so prišle do izraza tudi ob odprtju leta 1910. Velenjski Nemci so obiskovalce dogodka grobo napadli na velenjski železniški postaji.¹²

Dom je potem gostil predstave in predavanja, bralne večere in izposajo knjig, pozneje tudi otroški vrtec,¹³ »kmečko bralno društvo v Šmartinu pri Velenju« pa je ob koncu leta pripravljalo tudi božičnice za revne slovenske otroke.¹⁴ Slovenski vrtec je bil v društvene prostore nameščen od 1. marca 1910 pa do konca leta 1918 kot »prvi in najmočnejši« vrtec Slovenske straže.¹⁵

Prosvetno društvo v Šmartnem pri Velenju

Po koncu 1. svetovne vojne je delovanje Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Šmartnem pri Velenju v

¹² Prav tam, 39–40.

¹³ Prav tam, str. 40.

¹⁴ Slovenski gospodar, letnik 43, št. 1, 7. 1. 1909, Slovenjegraški okraj, str. 4. Zanimivo je, da se društvo pojavlja s starim imenom Kmečko bralno društvo in ne Katoliško slovensko izobraževalno društvo.

¹⁵ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8. O društvu Slovenska straža je mdr. obširen članek v reviji SHS napisala Anka Vidovič Miklavčič, ki piše, da je bilo narodnoobrambno društvo Slovenska straža ustanovljeno leta 1910. Vključevalo je katoliško opredeljene Slovence v Avstrijski monarhiji in je bilo tesno povezano s Slovensko krščansko socialno zvezo, poznejšo Prosvetno zvezo. Pred 1. svetovno vojno je imelo 220 podružnic, ki so z različnimi oblikami narodnega dela skrbele za obmejne Slovence. Med 1. svetovno vojno so podružnice večinoma usahnile. V novi državi so ob vsedržavni Jugoslovanski matici, za kratek čas pa so jo nadomestili tudi narodnoobrambni odseki pri Prosvetni zvezi, le težka ohranjala svojo narodnoobrambno nalogo, ki je ponovno prišla do izraza po anšlusu leta 1938.

spremenjenih razmerah počasi zamrlo; dom ni imel več obiskovalcev, iz doma pa je izginilo tudi precej knjig in drugih uporabnih reči. Leta 1922 so v dom kot hišnika naselili A. Ograjenska, ki so ga namestili v društveno čitalnico, knjižnici pa namenili precej uničeno dvorano.

Ponovno prebujanje društva se je pričelo leta 1925, ko je bilo društvo sprejeto v Prosvetno zvezo v Mariboru. Leta 1926 so bila spremenjena tudi pravila društva, ki se je ob vključitvi v prosvetno zvezo preimenovalo v Prosvetno društvo v Šmartnem pri Velenju. Pravila iz leta 1926 so kot glavni namen društva izpostavila krepitev verske, narodne in gospodarske zavesti med člani, skrb za njihovo strokovno izobrazbo, navajanje k varčnosti in treznosti ter zanje prirejati »zdravo in pošteno«¹⁶ zabavo. Za ta namen naj bi društvo organiziralo predavanja, shode, izlete in tečaje, temu namenu pa naj bi služila tudi knjižnica s čitalnico ter številni društveni odseki, pevski, gledališki, telovadni itd.¹⁶ 27. januarja 1930 je prosvetno društvo organiziralo tudi tombolo, predvsem z namenom poplačila dolga velenjske podružnice. Za uspešno izpeljano tombolo si je prizadeval predvsem šmarški kaplan Jurij Guzej.¹⁷

Leta 1933 je bilo društvo z odlokom banske uprave razpuščeno. Razlog je bil v političnem udejstvovanju, vendar je bil po pritožbi na notranje ministrstvo razpust preklican.¹⁸ O odloku banske uprave z dne 17. novembra 1933, ki je predvidel razpust in sta ga pristojnim 23. novembra naznanila velenjska orožnika, poroča tudi župnijska kronika. Premoženje društva je 6. marca 1934 z odlokom sreskega načelstva kot kurator poskušal prevzeti šolski upravitelj v Velenju Vinko Stopar, vendar je bilo takrat premoženje že last župnijske cerkve sv. Martina.¹⁹

¹⁶ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 22–24 in L. Planko, *Knjižnice*, str. 45–46.

¹⁷ *Kronika Župnije Velenje – sv. Martin*, od leta 1924 dalje, str. 15.

¹⁸ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 22–24 in L. Planko, *Knjižnice*, str. 45–46.

¹⁹ *Kronika Župnije Velenje – sv. Martin*, od leta 1924 dalje, str. 34.

V javnosti se je društvo zadnjikrat pojavilo z gledališko predstavo leta 1940,²⁰ svoje delovanje pa je prenehalo leta 1941, ko je okupator 15. novembra z odlokom društvo razpustil.

Društvena knjižnica

Po začetku 2. svetovne vojne in zasedbi Slovenije je okupator tudi v Šaleški dolini razpustil vse organizacije in društva, ob tem pa zaplenil gradivo vseh knjižnic, med katerimi se je znašla tudi relativno bogata knjižnica Prosvetnega društva. V društvu so že leta 1928 za poživitev bralne dejavnosti za nakup knjig namenili kar nekaj denarja ter ponovno uredili čitalnico. Imeli so tudi tiskovni odsek, ki je imel naloge »razpečevanja« knjig med ljudi in jih s tem navajati na časopise, revije in knjige. In če je pred letom 1925 knjižna zbirka štela nekaj več kot 300 knjig, je številka leta 1932 narasla na približno 1000 naslovov, in to ne glede na to, da je društvo leta 1932 različnim ustanovam, Prosvetni zvezi v Mariboru, sorodnim društvom v Zibiki in Cankovi, pa rojakinjam v Zagrebu itd., podarilo 687 knjig. Nekaj starejših in redkejših so predali tudi Zgodovinskemu društvu in Študijski knjižnici v Mariboru. V zbirki je bilo 57 pesnitev, 2 muzikaliji, 230 zabavnih del, 156 življenjepisov, zgodovin in krajepisov, 46 gospodarsko socialnih del, 111 listov in revij, 64 dramatičnih del in 212 mladinskih spisov. Zadnji dve skupini gradiva sta bili zaradi pomanjkanja prostora spravljene v omari z obleko v kaplaniji.²¹

Čeprav je okupator z namenom ponemčenja Spodnje Štajerske poskušal odstraniti vse slovenske knjige – nadzor nad plenjenjem in uničevanjem slovenskih knjig je imelo zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze –, mu ni uspelo, da bi zaplenil vse knjige. Tako sta iz knjižnice prosvetnega

²⁰ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 22–24 in L. Planko, *Knjižnice*, str. 45–46.

²¹ Prav tam.

društva v Šmartnem na pobudo Slavka Špitala iz že zapečatene knjižnice mladince Janko Ževart in Karel Šilih odnesla precej knjig, ki sta jih nato skrila v Podkraju.²² Rešene knjige iz Šmartnega so ostale pri potomcih in družina Janka Ževarta jih je leta 2017 prepustila v hrambo Muzeja Velenje. Da gre za knjige, ki so nekoč stale na knjižnih policah Katoliškega slovenskega izobraževalnega oziroma Prosvetnega društva, poleg družinskega izročila pričajo tudi društveni žigi, ki jih najdemo v posameznih knjigah. Prevladujejo knjige z žigom Prosvetnega društva, manj jih je z žigom Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva, nekaj knjig pa žiga nima. Vsebinsko lahko knjige uvrstimo v kategorijo molitveniki in katekizmi (10 knjig), priročniki z različno tematiko (3 knjige), življenjepisi, zgodovina in krajepisi (13), zabavna ter dramska dela slovenskih klasikov, kot sta npr. Josip Jurčič in Josip Stritar. Med ohranjenimi deli je tudi več knjig iz zbirk Slovenskih večernic ali Mohorjeve knjižnice (32), pa Poezije Simona Gregorčiča ter osem izvodov različnih revij in časopisov. Tri knjige so bile tako v slabem stanju, da jim nismo uspeli določiti naslova, sedem knjig pa verjetno, če sklepamo po odtisnjenih žigih ali letu izida, ni nikoli stalo v društveni knjižnici. Posebno mesto med ohranjenimi knjigami iz društvene knjižnice pa kljub slabi ohranjenosti za našo ustanovo predstavlja zlasti delo, ki je v samozaložbi izšlo v Ljubljani leta 1926 in je do sedaj nismo imeli na knjižnih policah. Gre za povzetek zgodovine velenjske trške cerkve na 24 straneh z naslovom Nekaj zgodovine šmartinske podružnice škapulirske M. b. v Velenju.

*Društvena
žiga*

²² Milan Ževart, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999, str. 329–331.

Zaključek, ki to ni

Ukinjeno društvo je po vojni nadomestilo 30. julija 1945 za Velenje in okolico ustanovljeno Ljudsko prosvetno društvo oz. Ljudska prosveta z raznimi odseki, ki je prevzela imetje po nekdanjem prosvetnem društvu. Za predsednika je bil izvoljen velenjski učitelj Mirko Sadar. Prva prireditev je bila 1. septembra v obliki družabnega večera.²³ Zgodovina društva pa se s tem ne zaključí, saj društvena kronika²⁴ prinaša zanimiv podatek, ki začetke Prosvetnega društva Šmartno pri Velenju oziroma prejšnjega Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva ne išče samo v leta 1893 ustanovljenem Bralnem društvu za gornjo Šaleško dolino, temveč jih postavlja v leto 1881 oziroma še desetletje nazaj, ko je bilo v Velenju 8. oktobra 1871 ustanovljeno Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino.²⁵

Katoliška politična društva, ki so delovala predvsem na podeželju, so v duhu nove društvene zakonodaje iz leta 1867 začela nastajati kot odgovor na številna liberalna društva, ki so v tem času vzniknila po mestih in trgih, tudi z namenom organiziranja svojih taborov. Nastajati so začela ob koncu leta 1868 na pobudo slovenskobistriškega kaplana Jožefa Šuca, ki je med letoma 1868 in 1871 v časopisu Zgodnja

²³ Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapisi, Velenje: KCIN, 1991, str. 250. Mirko Sadar se poleg Vinka Stoparja omenja tudi kot upravitelj obrtne nadaljevalne šole, ki je bila v Velenju ustanovljena v šolskem letu 1925/26. Bil je tudi amaterski slikar, v Muzeju Velenje hranimo njegovi sliki Velenjskega gradu in gradu Šalek.

²⁴ Zgodovini Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva oziroma kasnejšega Prosvetnega društva je mogoče slediti s prebiranjem časopisnih člankov, poleg tega pa tudi po založeni (?) društveni rokopisni kroniki, ki se je do danes ohranila kot skromna fragmentarna kopija v obliki priloge k raziskovalni nalogi A. Debelaka in A. Marinovića Bralna kultura v Šaleški dolini.

²⁵ Ustanovni zbor je društvo po poročanju Slovenskega gospodarja z dne 5. 10. 1871 imelo 8. oktobra 1871. V imenu začasnega odbora je »vse domoljube v bližnji in daljni okolici z namenom, da mlado društvo ob tej priliki s svojo navzočnostjo počastijo«, povabil tedanji lastnik Velenjskega gradu Karel Adamovich de Csepin.

Danica objavil več člankov, v katerih je ob opisu katoliškega gibanja po raznih evropskih državah, vključno z Avstrijo, Slovence pozival k aktivni obrambi vere in Cerkve, pri tem pa veri dajal prednost pred narodnostjo. Želja, da bi obstajala v vsaki fari ali celo vasi (potem posebej za vsak sodni okraj, za vsako okrajno glavarstvo in za ves slovenski del dežele), se sicer ni uresničila, jih je pa vseeno nastalo precej; kot osrednje katoliško politično društvo na Spodnjem Štajerskem 17. julija 1870 tudi mariborsko, julija 1871 pa torej tudi velenjsko za Šaleško dolino. Društva, v katerih so imeli odločilno besedo Slovenci, od Nemcev pa je v njih delovala predvsem aristokracija,²⁶ so bila v marsičem podobna čitalnicam oziroma bralnim društvom.²⁷ To je veljalo tudi za velenjsko politično društvo, katerega glavne naloge so bile poleg organizacije veselice širiti in krepiti katoliško in narodno zavest, braniti katoliške in narodne pravice, pospeševati koristi slovenskega ljudstva v cerkvenih, državnih in socialnih razmerah ter širiti krščansko omiko in splošnokoristna znanja.²⁸ Člani društva so se, kot navajajo pravila, shajali ob nedeljah in zapovedanih praznikih ter ob določenih popoldnevih po odločitvi odbora, zborovanja pa so potekala v za ta namen najeti hiši, v kateri so se prebiral katoliški in tudi drugi primerni časopisi (!) in se po potrebi tudi razlagali. Govorilo naj bi se tudi o političnih in gospodarstvenih zadevah ter vsakdanjih dogodkih, o katerih se je društvo opredeljevalo. Politična dejavnost društva, ki si je za svojo nalogo zadalo širiti dobre katoliške bukke in spise kot podporo krščanskemu načinu življenja, se je izkazovala zlasti z objavami svojih resolucij v časopisju ter s podporo kandidatom pri volitvah za razne zastope, sklicevali

²⁶ Prvi predsednik mariborskega društva je bil grof Ferdinand Brandis, onega v Novi Cerkvi pa kasnejši mož Biance Adamovich, grof Mensdorff.

²⁷ Aljoša Špelec, *Politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Auerspergovne vlade 1871–1879* (dalje A. Špelec, *Politične razmere*), Maribor 2011, str. 155–158 in Snježana Plemeniti, *Slovenska Štajerska v 19. stoletju. Kulturnozgodovinski oris*, Maribor 2015, str. 28–30.

²⁸ *Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju*, 18. 7. 1871.

pa naj bi se tudi ljudski katoliški in narodni shodi oziroma tabori ter seveda veselice s petjem in deklamacijami.

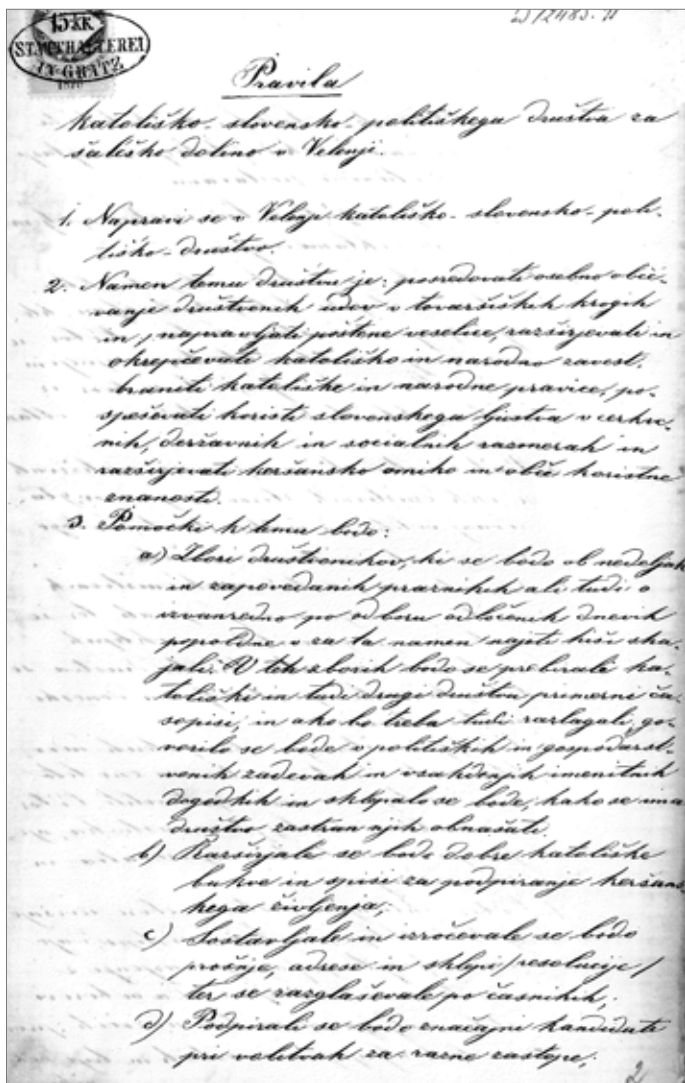
Društvo je bilo namenjeno polnoletnim avstrijskim državljanom (katoliške vere), ki jih je sprejemal društveni odbor. Stroški društva so se plačevali s prostovoljnimi prispevki članov, vodil pa ga je odbor petih članov, ki jih je vsako leto izvolil društveni zbor. Za predsednika društva je bil do volitev in oblikovanja novega vodstva v smislu snovalnega odbora naveden c. kr. komornik Karel oziroma Dragutin pl. Adamovič²⁹, za namestnika velenjski zdravnik Franjo Skubic, ki ga kot predsednika snovalnega društva srečamo ob ustanovitvi Bralnega društva za gornjo Šaleško dolino leta 1893, ter za odbornike Janez Košar, Valentin Stiplovšek in župnik Henrik Križan.³⁰ O dejavnosti društva ni veliko podatkov, vsekakor je v časopisu že za leto 1873 mogoče zaslediti zapis, da je delovanje katoliških političnih društev ponekod, mdr. tudi v Velenju, zaspalo.³¹

Če o delovanju katoliškega političnega društva ni veliko znanega, pa je nekaj več o politični karieri velenjskega graščaka, ki je stal na čelu društvenega snovalnega odbora. Nastopil je že na volitvah leta 1870, na pobudo Josipa Vošnjaka in dr. Zarnika je v slovenjgraškem okraju kandidiral pri narodnjakih. Josip Vošnjak je v svojih spominih opisal, kako sta ga z dr. Zarnikom, preden so se določile candidature, poiskala na velenjski graščini in ga pregovorila, da se je »dal kandidirati« za njihov program, ki se ga je, kot je zapisal Vošnjak, zvesto držal vse do svoje prerane smrti.

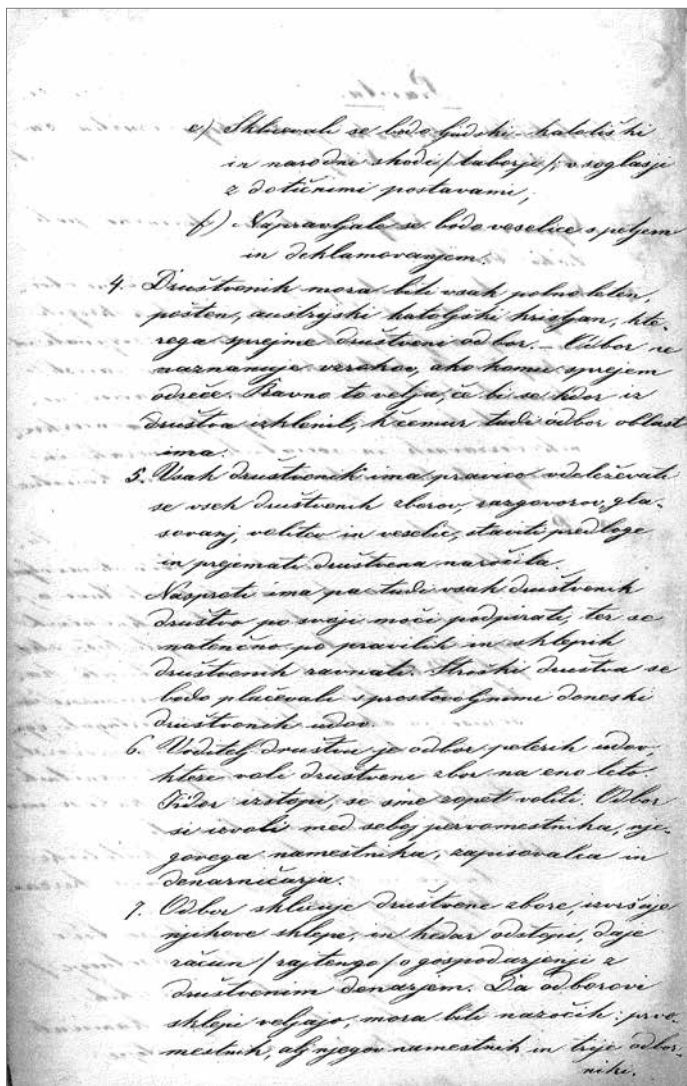
²⁹ Kot Dragutin in ne Karel pl. Adamovič je njegovo ime zapisano v društvenih pravilih (Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva) z dne 18. julija 1871. Zapis priimka v slovenjeni obliki uporabljam povsod tam, kjer tekst govori o njegovem političnem delovanju, ker se kot K. Adamovič pojavlja tudi v časopisnih člankih.

³⁰ Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju, 18. 7. 1871.

³¹ Slovenski gospodar, tečaj VII, št. 45, 6. 11. 1873, Živa potreba kat. političnih društev, str. 1.

Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju z datumom 18. julij 1871 in podpisom Karla oziroma Dragutina pl. Adamovica kot predsednika snovalnega odbora.

8. Pro-mestnik, in če je on zaderean, zggor na mestnik zastopa društvo in podpisuje v zapr. salcem vred vsa narnanila in gpravila v društ. venom imenu.
9. Da camere društveni odbor vsajavno shlyrati, eadestuje her osira na stovilo pricujocich drust. venikov, da se je le stoar, o kateri se ima shlyrati poprej primerno razg lasila.
10. Da shlypi odborovi, kakor tudi shlypi drust. venik odborov obveljajo, mora za nje čer polo. vico vseh pricujocich glasovati.
11. Aho bi v društvenih zadevah vstul kak popr. razsodi v tem koncino in vsajavno društveni odbor. Le ta ima tudi pravico pravila prei. narejati, ob tudi dolociti, naj se društvo razpusti. Nendar pa se v tem camere, le ta, hat vsajavno shlyrati, aho je bila zadevna reč poprej dolocno narnanjena. Pimocenje razpuscenega društva se obrne za hitro obci. koristno stvar, kakor, bode odbor shly. nil.
12. Deklar se društveni odbor po teh pravilih ne izvoli, oshertuje osnovalni odbor njezo. za gpravila.

V Kolonji 18. julija 1871.

J. Kršinić
za arm. svetovnik

Dr. J. Kršinić
Dr. J. Kršinić
Janez Klačar, Odv.
Viktor Strojovšek
Harik Kršinić, Odv.

»V ta grad sva necega dne l. 1870 prišla z dr. Zarnikom, da sva ponujala tačasnemu lastniku pl. Adamoviču kandidaturo za deželni zbor v slovenjegraškem okraju. Svoje delo sva srečno opravila. Adamovič, ki je bil rodom *Srb* (Hrvat, op. a.), je na podlagi narodnega programa prevzel kandidaturo, bil izvoljen in se ves čas, dokler je bil poslanec, pošteno boril v vrsti svojih slovenskih tovarišev za naše narodne pravice. Časten mu bodi spomin!«³²

Program narodnjakov, ki so ga postavili 17. maja 1870 na shodu v Mariboru, kjer so se zbrali rodoljubi iz vse Spodnje Štajerske, je mdr. zahteval zedinjenje vseh Slovencev, rabo slovenskega jezika v vseh javnih vladnih, deželnih, cerkvenih in šolskih zadevah (obenem vsem drugim narodom priznavajo iste pravice) ter višje deželno sodišče za vse Slovence v Ljubljani. Zavzemali so se za federalistično ureditev, le vojaške, finančne in trgovinske zadeve naj bi bile skupne, ostale zadeve pa v pristojnosti deželnih zborov. Nato je časnik objavil še zahteve slovenskih rodoljubov na cerkvenem področju.³³

Na volitvah, ki so bile razpisane za kmečke občine na dan 23. junija, za mesta in trge pa 27. junija, je bil Karel Adamovič, ki ga je centralni volilni odbor v Mariboru potrdil za kandidata za slovenjegraško kmečko kurijo, izvoljen s 50 glasovi proti 17 za nemškega kandidata Matija Lohningerja, lastnika mislinjske železarne.³⁴ O tem, da se je centralni odbor v Mariboru odločil pravilno, ko je za kandidata v slovenjegraškem volilnem okraju, ki je poleg slovenjegraškega sodnega okraja obsegal še šoštanjkega in marenberškega,³⁵ postavil pl. Adamoviča, so potrjevali tudi dopisi v časopisih

³² Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana: Slovenska matica, 1982, str. 8–9 in 336.

³³ Nataša Podgoršek, Slovensko-hrvaški odnosi 1870–1878 v luči hrvaškega časnika Zatočnik, v: ČZN, letnik 74, nova vrsta 39, 2003 / št. 3–4, str. 325–326.

³⁴ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918 (dalje V. Melik, Volitve), Ljubljana: Slovenska matica, 1965, str. 389.

³⁵ Brez krajev Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberk (Radlje), Muta, Vuzenica ter od leta 1909 Velenje.

pred volitvami in po njih. Označevali so ga kot »Slovana z dušo in telesom«, kar naj bi le-ta dokazal že kot okrajni zastopnik in odbornik velenjske občine. Vse njegovo dotedanje delovanje naj bi bilo v prid slovenskim pravicam; mdr. je v okrajnem šolskem odboru ostro zavrnil predlog, da bi se po šolah v višjih razredih uporabljala izključno nemščina, ter se zavzel za slovensko poučevanje s trditvijo, da to nikakor ne nasprotuje nemščini. S svojim predlogom je bil uspešen.³⁶ Poleg Adamoviča je bilo na volitvah izvoljenih še pet narodnih kandidatov. Skupaj so tako imeli štajerski Slovenci leta 1870 v štajerskem deželnem zboru šest poslancev, manj uspešni pa so bili na volitvah v državni zbor, na katerih so ostali brez svojega predstavnika. Na seji deželnega zbora 31. avgusta 1870 sta Josip Vošnjak in Karel pl. Adamovič dobila le 17 oziroma 15 glasov.³⁷

Po nastopu federalistične vlade grofa Karla Hohenwarta februarja 1871 se je tudi na Spodnjem Štajerskem nadaljevalo precej živahno politično življenje. Pri tem so bila najbolj aktivna katoliška politična društva, pa tudi slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru. Tudi Adamovič se je skupaj z ostalimi slovenskimi poslanci pridružil pobudi Josipa Vošnjaka po predaji spomenice novemu ministrskemu predsedniku Hohenwartu, ki jih je na Dunaju sprejel 1. maja. V njej so zelo natanko navedli žalostno stanje Slovencev na Štajerskem ter zaprosili za zedinjenje vseh Slovencev v eno upravno politično oblast z enim deželnim zborom v Ljubljani. Najpomembnejše slovenske zahteve oziroma želje so bile: sprememba volilnega reda in popravek nepravilnosti, ki jih je ta predstavljal za Slovence glede na število prebivalcev in plačane davke, sprememba deželnega reda, da se o postavah in zadevah posameznega naroda odločajo samo poslanci tega naroda kot posebna kurija, ustanovitev posebnega oddelka

³⁶ Slovenski narod, III. tečaj, št. 67, 11. 6. 1870, Dopisi: Iz Slovenjega gradca, 8. maja in Iz Šoštanja, 8. junija, str. 2–3.

³⁷ Slovenski gospodar, letnik 4, št. 36, 8. 9. 1870, Politični ogled: Deželni zbori, str. 147.

deželnega namestništva na Spodnjem Štajerskem, ustanovitev posebnega višjega deželnega sodišča v Ljubljani za vse Slovence, povzdig slovenskega jezika v drugi uradni jezik in določitev roka, do katerega se uradniki naučijo slovenskega jezika za one, ki znajo samo slednjega, ustanovitev pravoznanske, filozofske fakultete s slovenskim učnim jezikom v Ljubljani in povzdig slovenskega jezika v učni jezik na slovenskih državnih gimnazijah v Mariboru in Celju in na učiteljskem pripravništvu v Mariboru. Slovencem se ni izpolnila niti ena od želja, ki so jih navedli v svoji spomenici, in Vošnjak je v svojih Spominih zaključil »... vrnili smo se domov, nič kaj zadovoljni in veseli, pa tolažilo nas je to, da smo storili svojo narodno dolžnost.«³⁸

*Velenjski graščak
Karel pl. Adamovich
(zasebna last).*

³⁸ A. Špelec, *Politične razmere*, str. 14–15. Spomenico so po Slovenskem gospodarju povzele tudi Kmetijske in rokodelske novice, letnik 29, št. 21, 24. 5. 1871, str. 167–168.

Karel Adamovič je kandidiral tudi na naslednjih volitvah leta 1871. Potem ko je konservativna vlada grofa Hohenwarta avgusta 1871 razpustila državni in deželne zbore, se je živahno predvolilno dogajanje odvijalo tudi med štajerskimi Slovenci. 21. avgusta so v mariborski čitalnici organizirali veliko zborovanje, na katerem so postavili kandidate za deželne volitve, ki so potekale v začetku septembra. Med njimi je bil ponovno tudi Karel pl. Adamovič, ki je enako kot na prejšnjih volitvah leta 1870 kot kandidat nastopal v slovenjgraškem okraju in bil 4. septembra zopet izvoljen, vendar tokrat s tesno večino petih glasov proti nemškemu kandidatu Kaligeriču (34 proti 29). Septembrske volitve v deželni zbor leta 1871 se pogosto omenjajo kot mejnik, ko so se nasprotja med liberalno in konservativno strujo narodnega gibanja močno zaostрила, kar je vodilo k dokončni ločitvi med staro in mladoslovenci, zato je bilo tokrat izvoljeno manj slovenskih poslancev, kot bi jih bilo, če bi bili Slovenci na Spodnjem Štajerskem enotni. Poslancev je bilo pet, med njimi poleg Josipa Vošnjaka ponovno tudi Adamovič (poleg njiju še Ferdinand Dominkuš, Janko Sernec in Mihael Herman), vendar v deželenem zboru niso delovali enotno, temveč zelo pogosto ločeno; Herman na strani nemških konservativcev, ostali štirje pa na strani nemških liberalcev oziroma ustavovercev.³⁹ Adamovičevo tokratno delovanje v deželnem zboru pa je bilo kratkotrajno, saj je zaradi bolezni 22. novembra 1873 odstopil. Na začetku 1. seje 3. zasedanja je zboru naznanil, da se je bil »... *zaradi svoje bolezni in verjetnosti, da ne bo nikoli več popolnoma ozdravel, prisiljen odpovedati mandatu kot poslanec podeželskih občin v Slovenj Gradcu.*« Nasledil ga je posestnik iz Marenberga (Radlje ob Dravi) Felix Schmitt.⁴⁰

Umrl je naslednje leto, 19. februarja 1874, star komaj 45 let, zaradi odpovedi pljuč. Umrl je v Gleichenbergu, kjer

³⁹ A. Špelec, *Politične razmere*, str. 20, 47. Glej tudi V. Melik, *Volitve*, str. 389.

⁴⁰ A. Špelec, *Politične razmere*, str. 54.

se je v zdravilišču, ki ga je osnoval njegov tast Matthias Constantin Capello grof Wickenburg, verjetno zdravil. Od tu so njegovo truplo skupaj z že pred leti umrlim sinom prepeljali v Velenje in ga naslednji dan, 25. februarja, pokopali v družinski grobnici na starem šmarškem pokopališču. Slovesen pogreb, ki ga je po poročanju časopisov spremljalo ogromno ljudi, vključno s šolsko mladino, je pod vodstvom domačega župnika Lipolda potekal v slovenščini. Ob njegovi smrti je izšel v Slovenskem narodu članek, ki je Karla pl. Adamoviča, c. kr. dvornega komornika in konjeniškega oficirja, leta 1849 tudi adjutanta slavnega bana Jelačiča ter nosilca zlatega križca za zasluge z vojno dekoracijo, predstavil kot človeka, ki ga je slovensko kmečko ljudstvo dvakrat odbralo za svojega poslanca v graškem deželenem zboru, ter velikega borca za pravice Slovencev, ki se je zavzemal za razvoj in napredek narodne šole.⁴¹

Karel pl. Adamovich je bil tako še eden iz vrst deželnih oziroma državnih poslancev, ki so prihajali iz Šaleške doline; od Franca Ropotarja in Škalčana Josipa Kranjca, ki sta svoji vlogi deželnega oziroma državnega poslanca odigrala v revolucionarnem letu 1848, do bratov Josipa in Mihaela Vošnjaka, njunega sorodnika Ivana Vošnjaka, nečaka Hansa Woschnagga, Jožefa Raka, ki je kot slovenski kandidat nastopil na volitvah pred njim (leta 1867), kot tudi Karla Verstovška in Vinka Ježovnika.⁴² Svojo vlogo deželnega poslanca v graškem deželnem zboru je odigral v času, ko sta klerikalna in liberalna stran še vedno – bolj ali manj tesno – sodelovali v boju za doseg nacionalnih pravic in med njima še ni prišlo do dokončnega razhoda. Ne nazadnje je tudi Adamovich deloval tako v katoliškem političnem taboru kot obenem sodeloval tudi z liberalci.

⁴¹ Slovenski narod, VII. leto, št. 48, 28. 2. 1874, Dopisi: Iz Velenja, str. 1–2.

⁴² V. Melik, Volitve, str. 389–390, 394 in 398. Glej tudi Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999, str. 279–285.

In za pravi konec še o društvenem praporu

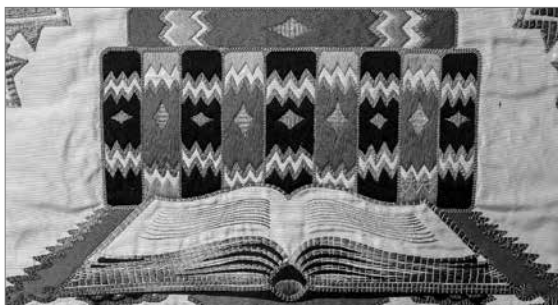
Društveno zgodbo, ki Prosvetno društvo Šmartno pri Velenju izpeljuje ne le iz šmarškega Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva oziroma Kmečkega bralnega društva za gornjo Šaleško dolino, temveč za svojega predhodnika vidi velenjsko Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino iz leta 1871, lepo dopolnjuje društveni prapor. V Muzeju Velenje smo ga s pomočjo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije pridobili leta 2019. Do takrat je bil prapor v lasti zasebnika Zdravka Časa iz Gaberk pri Šoštanju.

Prapor je rdeče-modre barve. Na modri strani nosi podobo Marije Brezmadežne kot simbol (znak) verske mladinske organizacije⁴³ ter napis BITJE ČUDOVITO: MATI IN DEVICA, DEKLA IN KRALJICA!, na drugi, rdeči strani, pa je podoba odprtega sv. pisma ter kupa knjig z zvezdo na vrhu, simbol krščanske prosvetne organizacije.⁴⁴ Na tej strani je izvezen napis PROSVETNO DRUŠTVO V ŠMARTNEM PRI VELENJU ter letnici 1881–1931. Šiv, ki povezuje obe izvezeni strani prapora, krasijo zlate resice, zgornji zunanji rob prapora pa bogato okrašen zlat cof. Prapor pravokotne oblike ima mere 87,0 x 112,0 cm. Je zelo dobro ohranjen; po načrtu Helene Kottler, poročene Vurnik, so ga izdelale šolske sestre v Mariboru.⁴⁵ Znana slikarka in oblikovalka Vurnikova je bila rojena leta 1882 na Dunaju. Leta 1913 se je poročila s slovenskim arhitektom Ivanom Vurnikom in se z njim preselila v Radovljico oziroma Ljubljano. Umrla je leta 1962 v Radovljici. Kot umetnica je izhajala iz krogov dunajske secesije, ki je zaznamovala njen celotni ustvarjalni opus, po preselitvi v Ljubljano pa je, kljub temu da ni bila Slovenka, v delo vključila mnoge slovenske folklorne

⁴³ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8. Glej tudi Kronika Župnije Velenje – sv. Martin, str. 15.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

*Prapor Prosvetnega društva Šmartno pri Velenju
(hrani Muzej Velenje, foto: Blaž Verbič).*

elemente in uporabljala slovenske narodne barve (belo, modro in rdečo), opaziti pa je tudi močne vplive prerafaelitov (stiliziranih rastlinskih motivov) in slikarja Puvisa de Chavannesa (velike, ezoterične in mirne postave božanstev, svetnikov in zamaknjencev). Po prihodu v Slovenijo je delovala predvsem kot moževa sodelavka. Mdr. je ustvarila tudi mnogo predlog, vzorcev in osnutkov za umetno vezenje na liturgičnih oblačilih, ki so jih izdelovale šolske sestre v Mariboru, med njimi tudi načrt za izdelavo nove zastave oziroma prapora Prosvetnega društva v Šmartnem.⁴⁶

Prapor je bil, če sklepamo po letnicah 1881–1931, izdelan ob petdesetletnici delovanja društva, letnica 1881 pa kaže, da so člani društva svoje korenine iskali v šaleški čitalnici oziroma Bralnem društvu Šaleške doline, kot se v dobesečnem prevodu glasi nemško ime društva (Leseverein in Schalleger Thal). Sledenje je bilo ustanovljeno sicer septembra 1882 v Družmirju, slovenska vloga skupaj s slovenskimi pravili pa nosi datum 24. januar 1882,⁴⁷ kar pomeni, da korenine društva prav gotovo segajo v leto 1881. Nato pa so člani društva v časopisu Slovenski gospodar našli nov podatek, na osnovi katerega so prišli do sklepa, da je bil njihov dejanski predhodnik Katoliško slovensko politično društvo, ki je bilo v Velenju ustanovljeno že desetletje prej, leta 1871. Iz te letnice izhaja tudi nadaljevanje zgodbe, ko so kljub izvezenima letnicama na praporu avgusta 1932 namesto petdesetletnice društva obhajali šestdesetletnico društvenega delovanja.

Na dogodku, ki je potekal 28. avgusta 1932, je bil javnosti predstavljen nov društveni prapor, društvo pa je praznovanje šestdesetletnice svojega obstoja združilo z obe-

⁴⁶ Wikipedia: Helena Kottler Vurnik, https://en.wikipedia.org/wiki/Helena_Kottler_Vurnik (18. 6. 2020).

⁴⁷ Glej gradivo Leseverein in Schalleger Thal (Bralno društvo Šaleške doline), 1882, Slovenska vloga (24. prosinca 1882), slovensko pravilo, prevod, dopisi, SI_EV_StLA/0002/001/00519.

ležitvijo sedemdesetletnice Slomškove smrti. Potekala je cerkvena svečanost, ki se je v dopoldanskem času vršila v p. c. sv. Marije v trgu Velenju. Slavnostni govornik ob blagoslovu nove društvene zastave je bil takratni predsednik Prosvetne zveze dr. Josip Hohnjec. Hohnjec je kot slavnostni govornik nastopil tudi na popoldanski prireditvi v društvenem domu v Šmartnem, ko je govoril o zgodovini društva, ki da je sodilo med najstarejše prosvetne organizacije na Slovenskem. Njegovo ustanovitev je postavil na začetek 70. let 19. stoletja, za ime, ki ga je nosilo društvo v prvih desetletjih svojega obstoja, pa je navajal Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino in ne Katoliško slovensko politično društvo, ki je bilo dejansko ustanovljeno leta 1871. Velik pomen je pripisal tudi lastnemu društvenemu domu, ki je bilo prav tako med najstarejšimi svoje vrste, še zlasti pa dejstvu, da je bil v društvenih prostorih v letih med 1910 in 1918 slovenski vrtec. Prireditve se je zaključila z deklamacijami in nastopom šentjanškega pevskega zbora pod vodstvom župnika Mateja Weisa in šmarško-velenjskega pod vodstvom domačega organista.⁴⁸

Bogato okrašen prapor, ki je bil narejen po načrtih znane umetnice Helene Vurnik in so ga izvezle v tej dejavnosti priznane mariborske šolske sestre, je nedvomno imel svojo ceno. Društvu so bila sicer za ta namen z več strani obljubljena precejšnja darila, vendar pa naj bi takratna gospodarska kriza proces zbiranja denarja precej zavrla. So pa 25. marca 1931 verjetno tudi zato izpeljali srečolov, ki so ga združili s praznovanjem materinskega dne. A razmeram navkljub so uspeli zbrati denar za nakup društvenega prapora in imen tistih, ki so darovali zanj, je veliko. Med njimi prevladujejo darovalci iz Velenja in bližnje okolice. Skupaj z darovanim zneskom so njihova imena navedena v društveni kroniki,⁴⁹ prav tako pa se na dvodelnem drogu prapora, ki ga zaključuje kovinska konica dolžine 45,5 cm in ki na ploščatem delu nosi

⁴⁸ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8. Glej tudi Kronika Župnije Velenje – sv. Martin, str. 15.

⁴⁹ A. Debelak, A. Marinović, Bralna kultura, priloge.

na eni strani vtolčeno Marijino ime, na drugi pa črke P d Š – torej Prosvetno društvo Šmartno, zvrsti 65 zlatih in srebrnih (le 9) žebeljev z imeni tistih, ki so darovali denar za izdelavo prapora Prosvetnega društva v Šmartnem pri Velenju. Prapor tako danes hrani Muzej Velenje.

Viri:

Kronike in društvena pravila

- Kronika Župnije Velenje – sv. Martin od leta 1924 dalje. Kopijo hrani Muzej Velenje.
- Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju, 18. 7. 1871. Hrani Avstrijski državni arhiv, Sig. AT-OeStA/AVA Inneres Mdl Allgemein A 681.87 Katolisch-slovenisch-politischer Verein Wöllan, 1871.
- Pravila Prosvetnega društva Šmartno v Velenju, 2. 9. 1926. Hrani Arhiv Republike Slovenije, Fond: Društva. Kopija v Muzeju Velenje.

Časopisi

- Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905.
- Kmetijske in rokodelske novice, letnik 29, št. 21, 24. 5. 1871.
- Slovenski gospodar, letnik 4, št. 36, 8. 9. 1870; 5. 10. 1871; tečaj VII, št. 45, 6. 11. 1873; letnik 27, št. 30, 27. 7. 1893; letnik 43, št. 1, 7. 1. 1909; letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932.
- Slovenski narod, III. tečaj, št. 67, 11. 6. 1870; VII. leto, št. 48, 28. 2. 1874.

Literatura

- Janez Cvirn, Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880), v: Zbornik Janka Pleterskega, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.

- Aleksander Debelak in Alen Marinović, raziskovalna naloga Bralna kultura v Šaleški dolini. Kontinuiteta institucij nosilk bralne kulture. Mladi raziskovalci za razvoj občine Velenje, Velenje, Osnovna šola Bratov Mravljak, 1994.
- Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999.
- Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapisi, Velenje: KCIN, 1991.
- Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918, Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Lado Planko, Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960, v: Knjižnice na Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009.
- Snježana Plemeniti, diplomsko delo Slovenska Štajerska v 19. stoletju. Kulturnozgodovinski oris, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2015.
- Nataša Podgoršek, Slovensko-hrvaški odnosi 1870–1878 v luči hrvaškega časnika Zatočnik, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 74, nova vrsta 39, 2003 / št. 3–4.
- Aljoša Špelec, magistrsko delo Politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Auerspergove vlade 1871–1879, Maribor, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2011.
- Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Milan Ževart, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999.